

Проф. д-р Никола Тупанчески¹

Доц. д-р Елена Мујоска Трпевска²

УЛОГАТА НА НАРОДНИОТ ПРАВОБРАНИТЕЛ ВО ЗАШТИТАТА ОД НЕЧОВЕЧКО И ПОНИЖУВАЧКО ПОСТАПУВАЊЕ ВО ЗАТВОРСКИОТ СИСТЕМ

1.02 Прегледна научна статија

УДК 351.941:[343.412:343.811(497.7)

УДК 343.412:343.811]:341.645.5(44)

Апстракт

Трудот ја анализира улогата на Народниот правобранител во заштитата од нечовечки и понижувачки услови и третман во затворскиот и воспитно-поправниот систем во Република Северна Македонија, преку призма на член 3 од Европската конвенција за човекови права. Посебно внимание се посветува на позитивните и негативните обврски на државата, механизмите за превенција и контрола, како и на практиката на Европскиот суд за човекови права поврзана со условите на лишување од слобода. Трудот ги разгледува надлежностите на Народниот правобранител како Национален превентивен механизам и како механизам за граѓанска контрола, со фокус на постапувањето по претставки од различни категории лица лишени од слобода, вклучително и малолетници, жени, лица со попреченост, возрасни лица и други ранливи групи. Преку анализа на релевантната судска практика и националната легислативна рамка, трудот укажува на клучните предизвици во обезбедувањето хуман третман во пенитенцијарните установи и на значењето на превентивниот пристап во заштитата на човековото достоинство.

Клучни зборови: Народен правобранител; нечовечко и понижувачко постапување; затворски услови; НП-НПМ; Европски суд за човекови права; ранливи групи

Вовед

Правото на Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП) опфаќа широк опсег на теми што произлегуваат од примената на одредбите на Европската конвенција за човекови права (ЕКЧП) и нејзините протоколи. Регистарот на ЕСЧП објавува голем број материјали за да помогне во разбирањето на Судот, судската практика и официјалните текстови. Базата на податоци HUDOC обезбедува пристап до судската практика на Судот (пресуди и

¹ Редовен професор, Правен факултет „Јустинијан Први“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје“, tupanceski@yahoo.com.

² Виш научен соработник во Центарот за стратешки истражувања, Македонска академија на науките и уметностите во Скопје, и доцент на Правниот факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, emujoska@manu.edu.mk.

одлуки на Големото собрание, Собранието и Комитетот, комуницирани случаи, советодавни мислења и правни резимеа од Информативната белешка за судската практика), Европската комисија за човекови права (одлуки и извештаи) и Комитетот на министри (резолудии).

Со цел зајакнување на заштитата на фундаменталните слободи и права и зголемување на нивната видливост, Европскиот парламент, Советот и Комисијата на Европската Унија, пак, усвоија Повелба за фундаментални права на Европската Унија (ПФПЕУ или Повелба). Оваа Повелба ги реafirмира правата што произлегуваат од уставните традиции и меѓународните обврски на државите членки, Спогодбата на Европската Унија, Спогодбите на Заедницата, Европската конвенција за заштита на човековите права и основните слободи, Социјалните спогодби усвоени од страна на Заедницата и Советот на Европа.

1. Судска заштита на човековите права во правосудните и пенитенцијарните институции

Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП) има централна улога во европскиот систем за заштита на фундаменталните права и слободи. Во рамките на Република Северна Македонија, Европската конвенција за човекови права (ЕКЧП) претставува клучен инструмент за заштита на човековите права, а механизмот за индивидуална жалба до ЕСЧП овозможува секое лице под јурисдикција на државата да побара заштита доколку смета дека некое од загарантираните права му е повредено. Ова право со право се смета за едно од најзначајните достигнувања на системот воспоставен со Конвенцијата.

Конвенцискиот систем се темели на начелото на супсидијарност: примарната обврска за обезбедување почитување на правата им припаѓа на државите-потписнички, додека ЕСЧП интервенира само кога тие не успеале да ги исполнат своите обврски. Како ратификуван меѓународен договор, ЕКЧП има директна примена во домашниот правен систем на РСМ, а ЕСЧП функционира како механизам што ја гарантира усогласеноста на државите со преземените обврски од Конвенцијата и нејзините протоколи³.

Паралелно со ова, граѓаните на Европската Унија ги штитат своите права пред Судот на правдата на Европската Унија (СПЕУ). Чувајќи ја автономијата на правниот поредок на Унијата, Судот обезбедува унифицирана примена и толкување на правото на ЕУ во сите земји-членки.⁴ При одлучувањето, СПЕУ се потпира на Повелбата за фундаментални права на ЕУ, на основачките договори, на меѓународните инструменти на кои тие се повикуваат (особено ЕКЧП и Женевската конвенција од 1951 година), како и на заедничките правни традиции на европските правни системи.

³ Ристиќ, Ј., (2018). „Структура и функционирање на Европскиот суд за човекови права“: (со посебен осврт на критериумите за допуштеност), стр. 9-10. Линк: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/skopje/15105.pdf>.

⁴ Ананиев, Ј., Арифи, Б., Габер-Дамјановска, Н., Лазарова-Трајковска, М., Попоска, Ж., Чубриќ, С. (2018). „Човекови права“, ОБСЕ, стр. 36-37. Линк: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/0/385947.pdf>.

СПЕУ има надлежност да решава спорови меѓу институциите на ЕУ и државите-членки, но и да постапува по предмети покренати од поединци, компании и организации, доколку сметаат дека некоја институција на ЕУ ги повредила нивните права. Преку својата богата практика, Судот значајно придонел за развојот, прецизирањето и унапредувањето на основните права, вклучително и човековото достоинство и правото на живот.⁵

2. Казнено-поправни и воспитно-поправни установи

Начинот на постапување со лицата лишени од слобода во казнено-поправните и воспитно-поправните установи е предмет на засилен надзор од аспект на заштитата на човековите права. Никој не смее да биде подложен на мачење, нечовечно или понижувачко постапување или казнување (член 3 од Европската конвенција за човекови права – ЕКЧП). Оваа одредба претставува една од најапсолутните и најстроги толкувани гаранции на Конвенцијата: ниту во услови на војна, вонредна состојба, бегство од затвор, недисциплина или непосредна опасност, не е дозволено никакво отстапување од забраната на мачење и нечовечно постапување.

Во смисла на ЕКЧП и на меѓународното право, терминот „мачење“ го опфаќа секој акт со кој намерно се нанесува сериозна физичка или психичка болка или страдање на некое лице, со цел да се изнудат информации или признание, да се казни лицето за сторено или осомничено дело, да се заплаши или принуди, или од било која причина заснована врз дискриминација. Според член 1 од Конвенцијата против тортура на ООН, за мачење се бара активна или пасивна вклученост на државни службени лица (извршување, поттикнување, согласност или знаење). За однесувањето да се квалификува како мачење во смисла на член 3 од Конвенцијата, неопходно е да достигне одреден праг на сериозност, кој Судот го оценува низ збир на меѓусебно поврзани фактори, вклучително траењето и интензитетот на постапувањето, последиците врз физичката и психичката состојба на засегнатото лице, како и неговите лични карактеристики.

Нечовечкото и понижувачкото постапување, пак, според праксата на ЕСЧП, опфаќа дејства што иако не достигнуваат сериозност на мачење, сепак предизвикуваат интензивна болка, страв, вознемиреност или чувство на беспомошност. Судот во повеќе случаи (на пример [Keenan v. the United Kingdom, no. 27229/95, ECHR 2001-III](#) и [Jalloh v. Germany \[GC\], no. 54810/00, § 67, ECHR 2006-IX](#)) утврдува дека и условите на притвор, начинот на постапување на службените лица или неуспехот да се спречи страдање на лицето може да се квалификуваат како нечовечно или понижувачко постапување.

Според судската пракса, постапувањето се смета за „понижувачко“ кога кај жртвата предизвикува:

⁵ Маричиќ, Б., Стојковски, А., Близнаковска Д., Конески, Х., Сигнес де Меса, Х.И. (2014). „Системите за заштита на човековите права од Европа и нивната ефикасна применливост во Македонија“, стр. 45. Линк: <http://www.merc.org.mk/Files/Write/Documents/01102/mk/Studija-temelni-prava.pdf>.

- чувство на страдање, страв, болка и инфериорност [*Kudla v. Poland \[GC\], no. 30210/96, §§ 92-94, ECHR 2000-XI*](#);
- можност за нивно понижување и навреда ([*Muršić v. Croatia \[GC\], no. 7334/13, § 98, 20 October 2016*](#); [*Ananyev and Others v. Russia, nos. 42525/07 and 60800/08, § 140, 10 January 2012*](#); [*Varga and Others v. Hungary, nos. 14097/12 and 5 others, § 70, 10 March 2015*](#);
- преземање понижувачки дејства или повреда на нивниот физички или морален интегритет ([*Ireland v. the United Kingdom, 18 January 1978, § 167, Series A no. 25*](#)), или
- кога постапувањето е такво, што ја тера жртвата да дејствува спротивно на нејзината волја или свест (види [*мислење на Комисијата во грчкиот случај. Поглавје IV, Годишник 12, стр. 186*](#)).

Во рамките на казнено-поправните и воспитно-поправните установи, оваа пракса има особена тежина, бидејќи лицата лишени од слобода се наоѓаат во целосна зависност од органите на државата. Оттаму, обврската на државата не е само негативна, да не малтретира, туку и позитивна: да обезбеди хумани услови, адекватен простор по лице, пристап до воздух и светлина, здравствена заштита, превенција од насилство и самоубиства, како и ефективни правни лекови во случај на повреда. ЕСЧП низ децении ја развива оваа доктрина, претворајќи ја член 3 од Конвенцијата во еден од најактивните стандарди за контрола на состојбите во затворите во Европа.

Во однос на разликата помеѓу *мачењето и нечовечното постапување или казнување*, од една страна, и *понижувачкото постапување или казнување*, од друга страна, разликата е суштинска: не се работи за интензитетот на болка или страдање туку се работи за субјективното чувство што таа болка или страдање го предизвикува кај жртвата⁶.

При оценувањето дали казната или третманот се *понижувачки* во смисла на член 3, Судот ќе има предвид дали неговата цел е да го понижи засегнатото лице и дали, што се однесува на последиците, тоа негативно влијаело на неговата или нејзината личност на начин некомпатибилен со член 3 од ЕЧКП ([*Raninen v. Finland, 16 December 1997, § ..., Reports of Judgments and Decisions 1997-VIII*](#)). Во овој случај, голема улога играат субјективните критериуми, а пред сè род, здравствена состојба и возраст на жртвата [*Muršić v. Croatia \[GC\], no. 7334/13, § 97, 20 October 2016*](#).

Токму тука може да потпаднат надлежностите на Народниот правобранител. Во своето работење НП најчесто се соочува со претставки поднесени од осудените и притворените лица и лица на кои им е потребен правен совет. Кога едно лице е лишено од слобода или, поопшто, е во контакт со органите за спроведување на законот, секое нивно дејство што ја намалува човечката достоинственост претставува повреда на член 3 од Конвенцијата ([*Bouyid v. Belgium \[GC\], no. 23380/09, §§ 100-101, ECHR 2015*](#)).

⁶ Ананиев, Ј., Арифџи, Б., Габер-Дамјановска, Н., Лазарова-Трајковска, М., Попоска, Ж., Чубриќ, С. (2018). „Човекови права“, стр. 68. Линк: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/0/385947.pdf>.

3.1. Легислативна рамка

Забраната за мачење, нечовечно или понижувачко постапување или казнување претставува фундаментално човеково право што е дел од националниот легислативен правен систем и гарантирано со повеќе меѓународни документи.

Во националната легислатива го препознаваме во чл. член 8 став 1 алинеја 1 и 11, член 11 и член 54 од Уставот на РСМ. Во казненото право, во согласност со чл. 142 од КЗ, изречно е забрането мачење и друго сурово, нечовечно или понижувачко постапување и казнување од страна на вработено лице што при вршење на својата служба предизвикува тешко телесно или душевно страдање. Казната предвидена за ваквата повреда на законската одредба е затвор од најмалку пет години, а ако поради делото настапи тешка телесна повреда или други особено тешки последици за оштетениот, тогаш сторителот се казнува со затворска казна од најмалку осум години.

Мачењето, односно понижувачкото постапување вообичаено го врши овластено службено лице. Затоа, чл. 143 од КЗ предвидува казна затвор од три до осум години за лицето што за време на вршење на службата малтретира друг, го застрашува, го навредува или на кој било друг начин и постапување ги понижува неговото човеково достоинство и човековата личност. Од процедурален аспект, забраната ја среќаваме во член 12 од ЗКП преку забраната за изнудување од обвинетиот или од друго лице што учествува во постапката признание или некаква друга изјава и член 215 од ЗКП за последиците од повредите на правилата на испитување на сведокот.

Од меѓународните инструменти ги издвојуваме ЕКЧП и Универзалната декларација за човекови права на ООН од 1948 година; Римскиот статут од 1998 година на Меѓународниот кривичен суд; четирите Женевски конвенции од 1949; Меѓународниот пакт на ООН за граѓански и политички права од 1966; Конвенцијата на ООН од 1984 против тортура и други облици на сурово, нечовечно или понижувачко постапување или казнување и Европската конвенција за спречување на мачење и нечовечно или понижувачко постапување или казнување од 1987. Важен инструмент во превенцијата и откривањето на дејствата на тортура во објектите за лица лишени од слобода е и Факултативниот протокол кон Конвенцијата на Обединетите нации против мачење и други облици на сурово, нечовечно или понижувачко постапување или казнување од 2002 година, а стапил во сила во 2006 година.

3.2. Механизми за контрола

3.2.1. НП – Национален превентивен механизам (НП – НПМ)

Националниот превентивен механизам (НП – НПМ) во согласност со Факултативниот протокол кон Конвенцијата против мачење и друг вид сурово, нечовечно или понижувачко постапување или казнување е национално тело што редовно го испитува постапувањето кон лицата лишени од слобода со цел зајакнување, ако е потребно, на нивната заштита од мачење и од друг вид сурово, нечовечно или понижувачко постапување или казнување, дава препораки на релевантните органи со цел подобрување на постапувањето и на условите на лицата лишени од слобода и

спречување на мачењето и друг вид сурово, нечовечно или понижувачко постапување или казнување.

Оттука, НП – НПМ има за цел да спречи злоупотреба на човековите права пред да дојде до нивна повреда. Работата на НП – НПМ опфаќа систематски мониторинг, инспекции и давање препораки за подобрување на условите или практиките. Со други зборови, како посебен орган на Народниот правобранител може да поднесува предлози и согледувања во врска со постојното законодавство или со нацрт- законодавството во РСМ.

НП – НПМ континуирано ги следи постапувањето и почитувањето на правата на лицата во местата на лишување од слобода и задржување, а со цел превенција од тортура и друг вид сурово, нечовечно или понижувачко постапување или казнување, односно:

- има пристап до сите податоци и информации што се однесуваат на бројот на лица лишени од слобода, како и до бројот на места и нивни локации;
- има пристап до сите информации што се однесуваат на постапувањето со тие лица, како и на условите на нивното лишување од слобода;
- има пристап до сите места на лишување од слобода и нивните инсталации и објекти;
- има можност за разговори без надзор со лицата лишени од слобода, без сведоци и тоа или лично или со преведувач, ако тоа се смета за неопходно, како и со кое било друго лице за кое Националниот превентивен механизам смета дека може да му даде релевантни информации;
- има слобода да ги избере местата што сака да ги посети и лицата со кои сака да разговара; и право на контакти со Поткомитетот на ООН за превенција на тортура, да му испраќа информации и да одржува состаноци со него.

3.2.2. ЕСЧП и практиката со НП – НПМ

ЕСЧП игра голема улога во нагласувањето на значењето на превентивните механизми како суштинска компонента на обврската на државата да ги заштити лицата од нечовечно постапување и понижување, како гарант за преземање соодветни мерки за спречување повреда на човековите права пред да се случат. Од аспект на НПМ, се издвојуваат следните случаи:

1. [*M.C. v. Bulgaria, no. 39272/98, ECHR 2003-XII*](#): Овој случај ги разгледа позитивните обврски на државата да ги заштити лицата од нечовечно или понижувачко постапување. Судот ја нагласи потребата од преземање превентивни мерки за заштита на ранливите лица, истакнувајќи ја важноста на соодветни механизми за спречување злоупотреба;
2. [*Kalashnikov v. Russia, no. 47095/99, ECHR 2002-VI*](#): Судот утврди дека Русија сторила повреда на член 3 поради лоши услови во притворот, вклучително и пренатрупаноста. Овој случај ја истакна одговорноста на државата да

спроведе превентивни мерки за да избегне нечовечко или понижувачко постапување во притворските установи;

3. [Ramirez Sanchez v. France \[GC\], no. 59450/00, ECHR 2006-IX](#): Судот го испитуваше третманот на притвореник во продолжен солитарен притвор. Пресудата ја нагласи важноста на постоење надзор и превентивни механизми за следење на условите за притворениците и обезбедување хуман третман;
4. [Saadi v. Italy \[GC\], no. 37201/06, ECHR 2008](#): Во овој случај, Судот ја истакна обврската на државата да спречи депортација на лица во земји каде што се изложени на ризик од мачење или нечовечко постапување. Ова спаѓа под поширокиот концепт на превентивни механизми за заштита на лицата од злоупотреба надвор од државата.

3.2.3. НП – Механизам за граѓанска контрола (НП – МГК)

Механизмот за граѓанска контрола е повеќе фокусиран на одговор на поплаки и обезбедување надзор за да се гарантира одговорност на јавните институции и службеници. Овој механизам им овозможува на граѓаните да поднесат поплаки за повреди на права или административни неправилности, а НП – МГК ги истражува овие прашања и препорачува корективни мерки. На тој начин се промовираат јавна одговорност и транспарентност, решавајќи жалби откако ќе се појават, наместо да се фокусира само на превенција.

За реализација на надлежноста од Законот за Народниот правобранител, НП – МГК ги презема следниве дејства и мерки:

- следење и мониторирање на начинот на постапување на сите инволвирани органи, организации и установи;
- да ги разгледа сите списи на внатрешните полициски истраги и на другите внатрешни истраги спроведени од надлежен орган, со право на увид во предметите, пристап кон сите релевантни документи (медицинска документација, изјави на жртвите и сведоците, како и на сторителите и сл), обезбедување материјални и вербални докази, спроведување сопствени интервјуа со жртвите, сведоците и сторителите;
- да врши посети во органите, организациите, установите инволвирани во случаите и да предложи повторно спроведување определена постапка пред надлежниот орган и Јавното обвинителство;
- правна поддршка на жртвите и нивните семејства;
- рано предупредување на лица со полициски овластувања и припадници на затворската полиција;
- следење на примената на прописите, идентификување на пропустите и поднесување иницијативи за измени и дополнување на закони и други

подзаконски акти и нивно усогласување со меѓународни договори ратификувани во согласност со Уставот на Република Македонија и

- преземање други мерки определени со закон (чл. 11-г).

Кога Народниот правобранител ќе констатира дека се повредени уставните и законските права на подносителот на претставката или, пак, се направени други неправилности, може:

- да даде препораки, предлози, мислења и укажувања за начинот на отстранување на констатираните повреди;
- да предложи повторно да се спроведе определена постапка во согласност со законот;
- да покрене иницијатива за поведување дисциплинска или прекршочна постапка против службено, односно одговорно лице и
- да поднесе барање до надлежниот јавен обвинител за покренување постапка заради утврдување казнена одговорност, против службено, односно одговорно лице, како и активно да учествува во постапката со право да даде предлози и мислења.

Накратко, превентивниот механизам се фокусира на проактивни мерки за спречување злоупотреби пред тие да се случат, додека механизмот за граѓанска контрола се занимава со реактивен одговор на поплаките на граѓаните, промовирајќи одговорност.

За клучните елементи на механизмите за граѓанска контрола во судската практика на ЕСЧП види повеќе во делот на полициски овластувања.

3.2.4. ЕСЧП и практиката со НП – МГК

Судската практика на ЕСЧП поврзана со механизмот за граѓанска контрола е насочена кон обезбедување надзор со цел да се обезбеди одговорност на државата и да се обезбедат средства за правна заштита при повреда на права. Пример на судска практика на ЕСЧП поврзана со механизмот за граѓанска контрола е случајот [*Neshkov and Others v. Bulgaria, nos. 36925/10 and 5 others, 27 January 2015.*](#) Овој случај се однесува на поплаки за лоши услови во затворите. Судот ја истакна улогата на омбудсманот како механизам за граѓанска контрола во мониторинг на условите во притвор и решавање на поплаките поврзани со малтретирањето на притворениците.

3.3. Позитивни и негативни обврски на државата

Забраната од член 3 од ЕКЧП наметнува двојна одговорност на државите: да се воздржат од нанесување штета и активно да осигурат дека поединците, особено притворениците, се заштитени од понижувачки третман преку обезбедување соодветна грижа и услови за живот.

Позитивните обврски бараат државата да презема проактивни мерки за спречување нечовечко или понижувачко постапување, особено во ситуации каде што поединци се ранливи, како на пример притворени лица. Ова вклучува обезбедување соодветна медицинска нега и соодветни услови во затворите, како што е случајот [*Kudła v. Poland* \[GC\], no. 30210/96, ECHR 2000-XI](#) и [*L.R. v. North Macedonia*, no. 38067/15, 23 January 2020](#), каде што недостатокот на соодветна грижа во државните институции доведе до повреда на член 3 од ЕКЧП. Оттука, се очекува од државата да спречи и да постапува по сторени злоупотреби, дури и кога тие произлегуваат од недржавни органи, преку ефективно законодавство, политики и истраги.

Спротивно, Судот може да утврди повреда на член 3 од ЕКЧП поради пропустот на надлежните органи да спроведат ефективна истрага, но може да утврди дека нема повреда на член 3 поради наводниот пропуст на надлежните органи да го заштитат апликантот. Таков е случајот [*Gorgiev v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, no. 26984/05, 19 April 2012](#), каде што апликантот како осуденик при издржување на казната затвор бил нападат од бик што не бил кастриран и како резултат на тоа се здобил со многубројни телесни повреди. Тој се жалел дека државата не го заштитила неговото право на заштита од мачење, нечовечно или понижувачко постапување или казнување и дека не ги истражила доволно неговите наводи за повреда на член 3.

Негативните обврски, пак, им забрануваат на државата и нејзините органи да вршат нечовечко или понижувачко постапување врз поединци, како што се полициската бруталност или лошите услови во притвор. Во случајот [*X and Y v. North Macedonia*, no. 173/17, 5 November 2020](#), Судот утврди прекршувања поради расно мотивирана полициска бруталност и неуспех да се спроведе ефикасна истрага, но не утврдил постоење на нечовечко или понижувачко однесување од страна на полицијата (материјален аспект) поради неактивноста на националните власти и неефективната истрага. Слично на тоа, случаи како [*Sulejmanov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, no. 69875/01, § ..., 24 April 2008](#) и [*Dzeladinov and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, no. 13252/02, § ..., 10 April 2008](#) исто така ја нагласуваат обврската на државата да истражува полициска бруталност како клучен дел од нејзините обврски според член 3 од ЕКЧП.

Генерално, државата е должна да го организира својот казнено-поправен систем на таков начин што ќе обезбеди почитување на достоинството на осудените и притворените лица и другите лица лишени од слобода, без оглед на финансиските или логистичките тешкотии [*Neshkov and Others v. Bulgaria*, nos. 36925/10 and 5 others, § 299, 27 January 2015](#).

Во секој случај, Народниот правобранител има надлежност да даде препораки и предлози, но не и да преземе гонење во случаите кога има наводи за нечовечко и понижувачко постапување.

3.4. Подносители на претставки до НП

3.4.1. Општа осуденичка популација

Претставките од осудените лица до НП најчесто се однесуваат на лошите услови за издржување казна затвор, односно затворската пренатрупаност што се провлекува изминатите десет години, за (не)квалитетна здравствена заштита со посебен акцент на немањето лекарства, нередовни терапии, како и за отежнат пристап до специјалистички прегледи и терапии. Сите овие околности може да се подведат под нечовечко и понижувачко и се разгледуваат од три аспекти: како повреда на член 2 (Право на живот), член 3 (Забрана на тортура) и член 8 (Право на почитување на приватниот живот) од ЕКЧП.

Ако поплаките се однесуваат на **сместување, пренатрупаност и лоши услови**, како можни повреди низ судската практика на ЕСЧП се наведуваат недоволниот личен простор, лошите санитарни услови и недостатокот на соодветни капацитети. НП може да се повикаат на некој од следните случаи:

[*Torreggiani and Others v. Italy, nos. 43517/09 and 6 others, 8 January 2013*](#). Овој пилот-пресуден случај ги истакна системските проблеми со пренатрупаноста во италијанските затвори. ЕСЧП утврди дека условите на просториите во кои се сместуваат лицата лишени од слобода во сериозно пренатрупани ќелии претставуваат нечовечко и понижувачко постапување. Овој случај иницираше пошироки реформи насочени кон решавање на структурните проблеми во италијанскиот затворски систем.

[*Muršić v. Croatia \[GC\], no. 7334/13, 20 October 2016*](#). Овој случај постави важен преседан со тоа што утврди дека ако на затвореник му се обезбеди помалку од три квадратни метри личен простор во ќелија со повеќе лица, постои силна претпоставка за повреда на член 3. Исклучоци може да се применат ако недостатокот на простор е привремен и соодветно надоместен со други услови, како што се пристап до активности надвор од ќелијата.

Стандардите и методологијата што биле применети во „Муршиќ против Хрватска“ претставуваат основ при одлучување во многубројни случаи со пренатрупаност и лоши услови во затворите по 2016 година. Таков е и случајот со [*Bădulescu v. Portugal, no. 33729/18, 20 October 2020*](#). Во овој случај, апликантот бил држен во пренатрупани услови со помалку од три квадратни метри личен простор, недоволно греење и лоша хигиена, што Судот го утврди како повреда на член 3 од ЕКЧП.⁷

⁷ Други случаи што се однесуваат на држави од судската практика на ЕСЧП: *Полска* ([*Orchowski v. Poland, 2009*](#); [*Norbert Sikorski v. Poland, 2009*](#)); *Романија* ([*Rezmiveş and Others v. Romania, 2017*](#); [*Iacov Stanciu v. Romania, 2012*](#)); *Русија* ([*Ananyev and Others v. Russia, 2012*](#)); *Украина* ([*Sukachov v. Ukraine, 2020*](#)); *Белгија* ([*Vasilescu v. Belgium, 2014*](#)); *Франција* ([*J.M.B. and Others v. France, 2020*](#)); *Грција* ([*Samaras and Others v. Greece, 2012*](#); [*Tzamalīs and Others v. Greece, 2012*](#); [*Al. K. v. Greece, 2014*](#)); *Молдавија* ([*Shishanov v. the Republic of Moldova, 2015*](#)); и *Португалија* ([*Petrescu v. Portugal, 2019*](#)).

Поплаките во врска со **здравствената заштита** е едно од најчестите прашања на кое се жалат осудените лица до НП⁸. Во контекст на член 3, донесени се следните начелни ставови на Судот:

Државата има обврска да обезбеди соодветна медицинска грижа за лицата лишени од слобода ([Kudla v. Poland \[GC\], no. 30210/96, §94, ECHR 2000-XI](#); [Paladi v. Moldova \[GC\], no. 39806/05, §71, 10 March 2009](#); [Blokhin v. Russia \[GC\], no. 47152/06, §136, 23 March 2016](#); исто така [Krivolapov v. Ukraine, no. 5406/07, §76, 2 October 2018](#), во врска со поднесување жалби за недоволна здравствена грижа во затвор;

Соодветната медицинска помош треба да опфаќа:

водење детален запис за здравствената состојба и третманот на затвореникот ([Khudobin v. Russia, no. 59696/00, § 83, ECHR 2006-XII \(extracts\)](#));

дијагнозата и третманот да бидат брзи и прецизни ([Melnik v. Ukraine, no. 72286/01, § 104-106, 28 March 2006](#)); и

каде што е потребно поради природата на здравствената состојба, надзорот да биде редовен и систематски, и да вклучува терапевтска стратегија за соодветен третман или спречување на влошување на здравствената состојба ([Amirov v. Russia, no. 51857/13, § 93, 27 November 2014](#)).

Медицинските препораки, вклучувајќи ги и оние засновани на дополнителни мислења, мора да се следат, и мора да се докаже дека затвореникот добил третман што соодветствува со дијагностицираната болест ([Holomiov v. Moldova, no. 30649/05, § 117, 7 November 2006](#); [Wenner v. Germany, no. 62303/13, § 57, 1 September 2016](#)).

Медицинскиот третман во затворите мора да биде „соодветен“. Стандардите за медицинска грижа во затворите мора да бидат на ниво споредливо со третманот надвор од затворот, но тоа не подразбира право на највисоко ниво на медицинска нега што е достапна во најдобрите здравствени установи ([Blokhin v. Russia \[GC\], no. 47152/06, § 137, 23 March 2016](#); [Cara-Damiani v. Italy, no. 2447/05, § 66, 7 February 2012](#));

Судот ја задржува флексибилноста во дефинирање на потребните стандарди на здравствена грижа, одлучувајќи за секој случај поединечно, сè додека стандардите се „компатибилни со човечкото достоинство“ на затвореникот, земајќи ги предвид „практичните барања на затворот“ ([Blokhin v. Russia \[GC\], no. 47152/06, § 138, 23 March 2016](#); [Aleksanyan v. Russia, no. 46468/06, § 140, 22 December 2008](#); [Patranin v. Russia, no. 12983/14, § 69, 23 July 2015](#)).

Забраната според член 3 од ЕКЧП не се однесува на сите случаи на лош третман ([Savran v. Denmark \[GC\], no. 57467/15, § 122, 7 December 2021](#)). Според добро воспоставената судска практика на Судот, лошиот третман мора да достигне *минимално ниво на сериозност* за да влезе во опсегот на член 3. При оценување дали едно лице било

⁸ Види и: Права на осудените лица, Здравствена заштита. Линк: <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/health-care-in-prison>.

подложено на лош третман со минимално ниво на сериозност, особено кога станува збор за дејства на физички лица, Судот зема предвид низа фактори, оценувајќи ја нивната тежина. Заедничка околност е умислата за жртвата да е „подложена“ на таков „третман“. Затоа, телесните повреди и физичкото и менталното страдање што едно лице ги доживува по несреќа што е само последица на случајност или небрежност *не може* да се сметаат како последица на „третман“ на кој тоа лице било „подложено“ во смисла на член 3 ([Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania \[GC\], no. 41720/13, §§ 121, 123, 25 June 2019](#)).

Во практиката често се поврзуваат правата од член 3 и член 8 од ЕКЧП. Тоа се должи на заедничките карактеристики како што е заштита на морален и физички интегритет на личноста, правото на приватен живот, заштита на достоинството и правото на семеен живот. Дали е сторена повреда на член 3 или член 8 ќе зависи од фактот дали дејствата што значат повреда на личниот или физичкиот интегритет го достигнале *минималното ниво на сериозност*, даден за примена на членот 3 од ЕКЧП.

Во оваа смисла, **одбивањето на затворено или притворено лице да присуствува на погреб** на родител или близок роднина, како што беше случај со попаката до НП [од 2021](#), претставува повреда на член 8 ([Płoski v. Poland, no. 26761/95, §§26-39, 12 November 2002](#); [Schemkamper v. France, no. 75833/01, § 19-36, 18 October 2005](#)). Спротивно, **одбивањето дозвола за посета на болен роднина** не достигнува минимално ниво на сериозност за да спаѓа во опсегот на член 3 ([Sannino v. Italy, no. 72639/01, 2005](#)).

3.4.3. Малолетни осудени лица и деца штитеници

Во работењето и постапувањето по прашања поврзани со Затворот Охрид и Воспитно-поправниот дом во Волковија, фокусот на НП е ставен на менталното здравје на децата, односно лицата што се на издржување казна затвор или воспитна мерка упатување во воспитно-поправен дом. Во оваа смисла, НП [постојано](#) констатира дека присуството на ментални нарушувања кај малолетните осудени лица и децата штитеници ги достигнува горните и загрижувачки граници од достапните податоци за **менталното здравје на младите во пеналниот систем**.

Според тоа, најголемиот дел од младите во овие установи имаат една или повеќе психијатриски дијагнози за кои е потребен соодветен третман. Контролните прегледи за менталната состојба и ефектите од лековите се вршат надвор од установите, односно во здравствените установи, од страна на специјалист психијатар, а не детски и адолесцентен психијатар, и со тоа настанува опасност да бидат третирали како возрасни индивидуи и во однос на лековите и во однос на дозите. НП со право укажал дека употребата на медикаментозна терапија за подобрување на психијатриската состојба треба да се ограничи за состојбите за кои се креирани, односно за третман на сериозни ментални нарушувања, поради потенцијалните штетни ефекти од психо-фармаколошкиот третман кај оваа популација. Во иста насока и одлучувањето на ЕСЧП дека здравјето на малолетниците лишени од слобода треба да биде заштитено според признатите медицински стандарди применливи за малолетници во пошироката

заедница. Државите секогаш треба да се раководат според најдобрите интереси на детето со посебна гаранција за соодветна грижа и заштита. Дополнително, ако властите размислуваат за лишување на дете од слобода, треба да се направи соодветна медицинска процена на здравствената состојба на детето и условите за негово сметување [*Blokhin v. Russia \[GC\], no. 47152/06, §138, 23 March 2016.*](#)

[Член 2 од Протоколот бр. 1 кон ЕКЧП](#) посочува дека „ниту едно лице нема да биде ускратено од правото на образование“. Оттука, закочениот **образовен процес** на осудените во Затвор Охрид и децата штитеници може да се смета за апсолутна повреда според ЕСЧП и протоколите.

За разлика од РСМ, каде што воопшто не постои образовен процес во пенитенцијарните установи, граѓаните на другите европски држави се жалат на ускратување некои сегменти од образовниот процес. Така, на пример, поднесената жалба против одбивање барање за користење аудиовизуелни материјали, компјутери и електронски уреди со цел подготовка за прием на универзитет или продолжување на високо образование ([*Mehmet Reşit Arslan and Orhan Bingöl v. Turkey, nos. 47121/06 and 2 others, § 51-53, 18 June 2019*](#)) или забраната за користење едукативна просторија наменета за затвореници од страна на притворено лице ([*Velyo Velez v. Bulgaria, no. 16032/07, § 34-42, ECHR 2014 \(extracts\)*](#)).

Од другите случаи поврзани со младите во пеналниот систем, се издвојуваат случаите каде што **телесното казнување** претставува повреда на член 3 на ЕКЧП. Така, во случајот [*Costello-Roberts v. the United Kingdom, 25 March 1993, Series A no. 247-C*](#), телесното казнување преку тепање со стап на 15-годишно дете што било на издржување воспитна мерка во институција било утврдено како понижувачко казнување. Овој случај утврдил дека изрекувањето и извршувањето на телесните казни во рамките на институционалната реакција кон криминалот претставуваат повреда на член 3 на ЕКЧП, бидејќи на тој начин државните органи во законски постапки и преку законски институции ја институционализираат употребата на насилство.

3.4.4. Жени и девојки

Државата е должна да обезбеди еднаков пристап во издржувањето на казната затвор во казнено-поправните установи за сите осудени лица, без разлика на нивниот пол. Државните органи мора да ги препознаат специфичните родови потреби на жените во системите за кривична правда и да обезбедат стандарди што треба да се применат во третманот на такви жени, водени од „Правилата од Бангкок“. Тие служат како легитимен патоказ за подигнување на стандардите во затворот и целокупниот третман на затворениците.

Затвореничките обично се дискриминирани поради фактот што затворите и затворските режими се развиваат со оглед на потребите на мнозинската машка затвореничка популација. Задоволувањето на посебните потреби на жената што произлегуваат од нејзиниот род (бременост, грижа за деца или здравствена нега) не смее и не треба да се смета за дискриминаторско постапување, затоа што преку остварувањето на

специфичните потреби на затвореничките би се постигнала и суштинската родова еднаквост меѓу затворениците⁹.

Посебните здравствени потреби на затвореничките не смее да бидат причина за повреда на членот 3 од ЕКЧП. Во случајот [*Price v. the United Kingdom, no. 33394/96, ECHR 2001-VII*](#), Судот утврди дека задржувањето лице со тешка попреченост во услови каде што таа била изложена на исклучително ниски температури, со ризик да развие рани поради тоа што нејзиниот кревет бил премногу тврд или недостапен, и каде што не можела да оди во тоалет или да се одржува чиста без големи тешкотии, претставувало понижувачко постапување, спротивно на член 3 од Конвенцијата. Последователно, таа поминала два дена во нормален затвор, каде што била зависна од помошта од машки затворски чувари за да го користи тоалетот.

Во РСМ се почитуваат законските одредби што се однесуваат на **осудени бременни жени** и се одлага почетокот на извршување на казната затвор ако осудена е бремена жена, а до породувањето не преостануваат повеќе од три месеца или е мајка на дете помало од една година (спротивно [*Korneykova and Korneykov v. Ukraine, no. 56660/12, § 131, 24 March 2016*](#)).

Од друга страна, РСМ се соочува со сериозен проблем кога станува збор за остварувањето на правата на малолетните лица на кои им е изречена воспитно-поправна мерка, односно **сместувањето на малолетничките**. Во таа насока, Народниот правобранител укажа на потребата од итно решение за надминување на состојбите со женските деца упатени на издржување воспитно-поправна мерка во оваа установа и препорача да се разгледа можноста женските деца упатени на издржување воспитно-поправна мерка да се преместат во објектот на Воспитно-поправниот дом (ВПД Волковија), на начин што ќе бидат соодветно одвоени во посебен дел од истиот објект.

Оправдани се укажувањата на НП и НП – НПМ дека досегашниот начин на сместување на малолетничките претставува дискриминација, затоа што условите во двете институции значително се разликуваат, како во поглед на сместувачките капацитети така и во делот на образовниот и процесот на ресоцијализација. Релевантен е случајот [*Güveç v. Turkey, no. 70337/01, § ..., ECHR 2009 \(extracts\)*](#) кога Судот за прв пат утврди дека затворањето малолетник во затвор за возрасни претставува нечовечко и понижувачко постапување. Дополнително, сместувањето малолетник заедно со возрасни осудени лица, дури и за краток период, може да остави силен впечаток, што, во комбинација со други несоодветни услови во затворот ([*Zherdev v. Ukraine, no. 34015/07, § 92-93, 27 April 2017*](#)), како и тоа дека сместувањето малолетник во притвор заедно со осудени затвореници може да предизвика повреда на член 3 од ЕКЧП ([*I.E. v. the Republic of Moldova, no. 45422/13, § 43, 26 May 2020*](#)).

ЕСЧП нагласува дека и машката и женската затвореничка популација ја делат истата основна правна заштита, и мора да бидат третираны со достоинство и почит, а разликите

⁹ Londono, P. (2005). „Women, human rights and criminal justice“. Link: https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:a732023d-2de0-40cd-b132-9caa0df73135/download_file?file_format=pdf&safe_filename=N14295157.pdf&type_of_work=Thesis.

во третманот се оправдани само доколку се неопходни за да се одговори на специфичните потреби поврзани со полот. Државите мора да преземат проактивни чекори и да гарантираат дека затворската средина ги прифаќа овие разлики, додека сè уште поддржува еднаков пристап до рехабилитација и прогресирање во казниот систем.

3.4.5. Возрасни лица

Европскиот суд за човекови права посебно го уредува прашањето за возрасни лица¹⁰, вклучително и возрасните лица лишени од слобода. Судот разгледал повеќе случаи поврзани со постари затвореници. Од клучните случаи што потпаѓаат под член 3 се издвојуваат:

Farbtuhs v. Latvia, no. 4672/02, § 56-61, 2 December 2004: Судот утврди повреда на член 3 поради продолженото притворање 84-годишен параплегичен затвореник што страдал од повеќе хронични болести. Латвиските власти не го ослободиле навреме и покрај медицинските докази што го поддржувале неговото ослободување. Судот заклучи дека неговото притворање предизвикало чувство на инфериорност и понижување, што претставувало понижувачко постапување.

Sawoniuk v. the United Kingdom (dec.), no. 63716/00, ECHR 2001-VI: Апликантот, на возраст од 79-80 години, тврдел дека неговото притворање претставувало нечовечко постапување поради неговата возраст и здравје. Судот повтори дека, иако нема горна старосна граница за затворање, државите мора да осигурат дека затворските услови, вклучително и медицинската грижа, се соодветни. Во овој случај, Судот ја отфрли апликацијата бидејќи апликантот не ги исцрпил домашните правни средства.

Сличен е случајот *Papon v. France (dec.)*, no. 344/04, ECHR 2005-XI (extracts): Судот утврди дека, иако нема забрана за притворање постари затвореници, условите на притвор мора да бидат компатибилни со нивното здравје и возраст. Во овој случај, апликантот, на возраст од 90 години, не успеал да докаже дека неговото третирање во затворот го прекршило член 3 од ЕКЧП.

Овие случаи ја истакнуваат позицијата на Судот дека постарите затвореници мора да бидат третирани со посебна грижа, особено во однос на нивното здравје и условите на притвор, за да се избегнат прекршувања на нивните права според Конвенцијата.

3.4.6. Лица со попреченост

Специјализираната грижа за лица со попреченост, вклучително и обезбедување соодветни услови за нивните специфични потреби додека се во притвор, затвор или центри за рехабилитација, претставува позитивна обврска на државата.

¹⁰ Постарите луѓе и Европската конвенција за човекови права, 2023. Линк: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/FS_Elderly_ENG.

Кога органите на државата одлучуваат да притворат лице со попреченост, тие треба да покажат посебна грижа при обезбедување услови што ќе одговараат на **индивидуалните потреби** на лицето произлезени од неговата попреченост. Ова е утврдено во неколку случаи, како што се [Z.H. and R.H. v. Switzerland, no. 60119/12, § 29, 8 December 2015](#), и [v. Latvia, no. 6087/03, §151, 25 June 2013](#). Судот истакнува дека третманот што ги игнорира овие потреби може да претставува понижувачко постапување, кршејќи го член 3 од ЕКЧП.

Оставањето лице со **тешка физичка попреченост** да зависи од своите цимерки за помош е сметано за понижувачко постапување, како во случајот [Engel and Others v. the Netherlands, 8 June 1976, § 27,30, Series A no. 22](#) (види ги и [Helhal v. France, no. 10401/12, § 62, 19 February 2015](#); [Topekhin v. Russia, no. 78774/13, § 86, 10 May 2016](#)). Слично на тоа, Судот изрази сомнежи во неколку случаи за доделување одговорност за грижа за болни лица на неквалификувани лица, како што е случајот со [Potoroc v. Romania, no. 37772/17, § 77, 2 June 2020](#) и [Hüseyin Yıldırım v. Turkey, no. 2778/02, § 84, 3 May 2007](#).

Слично на тоа, во случајот [D.G. v. Poland, no. 45705/07, § 177, 12 February 2013](#), Судот утврди дека задржувањето лице што користи инвалидска количка и страда од параплегија, како и од повеќе други здравствени проблеми, во услови каде што немало постојан пристап до катетри и влошки за инконтиненција и каде што пристапот до туш бил ограничен, претставувало повреда на член 3 од ЕКЧП. Затвореникот бил принуден да се потпира на помош од своите цимери и не можел да се одржува чист без големи тешкотии.

3.4.7. Долгогодишни зависници од дроги

Во своја изјава¹¹, Народниот правобранител излезе со податоци за висока бројка на затвореници што страдаат од нарушувања предизвикани од употребата на наркотици. Судот, исто така, постапува по случаи поврзани со медицинскиот третман на зависност од дрога и злоупотреба на дрога во затворите.

Судот е дециден дека властите имаат обврска да ја проценат здравствената состојба на лицето и да обезбедат соодветен третман. Дали оваа обврска е исполнета зависи од конкретните околности на случајот, како што се [McGlinchey and Others v. the United Kingdom, no. 50390/99, § 52-58, ECHR 2003-V](#) и [Wenner v. Germany, no. 62303/13, § 80, 1 September 2016](#). Во првиот случај, Судот утврди дека фактот што затвореничката изгубила многу килограми и дехидрирала бил доволна индикација за домашните власти дека треба да се преземат мерки за да се решат нејзините симптоми на повлекување хероин, меѓутоа, бидејќи затворските власти не ги исполниле своите должности да ѝ ја обезбедат потребната медицинска нега, Судот утврди повреда на член 3 од Конвенцијата. Слично, во вториот случај, каде што на долгогодишен зависник од хероин

¹¹ Зибири: Повеќе од 20 проценти од затворениците во казнено-поправните установи во Македонија се зависници од дрога, односно 476 од вкупно 2 118 затвореници страдаат од нарушувања предизвикани од употребата на наркотици, „Нова Македонија“ (25.6.2001).

во затвор му била одбиена терапија за супституција на дрога. Судот образложил дека затворската управа не обезбедила соодветна терапија.

Во случајот [*Abdyusheva and Others v. Russia, nos. 58502/11 and 2 others*](#), 26 November 2019 ова прашање е разгледано во контекст на член 8.

Интересен е ставот на судот во однос на злоупотребата на дрога во затворите: самата објективна фактичка состојба дека затвореник може да имал пристап до наркотични супстанции не претставува повреда на позитивните обврски на државата според Конвенцијата. Но, државата има обврска да преземе мерки против трговијата со дрога, но не можат апсолутно да го гарантираат тоа, при што имаат широка дискреција во изборот на средствата што ќе ги користат ([*Patsaki and Others v. Greece, no. 20444/14*](#), 7 February 2019 и [*Sahraoui and Others v. France, no. 35402/20*](#), 11 July 2024). Овие пресуди ја истакнуваат важноста на соодветниот медицински третман во затворите и реалните ограничувања на властите при контролирањето на трговијата со дрога.

3.4.8. Други ранливи групи

Дискриминација и затвори

Дискриминацијата во контекст на затворската казна¹² може да се толкува на два различни начини. Од една страна, дискриминација кон лице – затвореник од аспект на личен статус, вклучително и случаи на наводна дискриминација помеѓу различни типови на лица лишени од слобода. Од друга страна, сите други случаи на дискриминација по различни основи.

Да се биде затвореник е личен статус и се сведува на „друг статус“ за целите на член 14 од ЕКЧП ([*Stummer v. Austria \[GC\], no. 37452/02, § 90, ECHR 2011*](#); [*P.C. Stummer v. Austria \[GC\], no. 37452/02, § 80, ECHR 2011*](#));

Да се биде притвореник, исто така, спаѓа во концептот на „друг статус“ според член 14 од ЕКЧП ([*Chaldeyev v. Russia, no. 33172/16, § 72, 28 May 2019*](#)) и

Од гледна точка на правото на почитување на приватниот и семејниот живот, притворениците се во иста правна положба со осудените затвореници ([*Laduna v. Slovakia, no. 31827/02, § 58, ECHR 2011*](#); [*Varnas v. Lithuania, no. 42615/06, § 114, 9 July 2013*](#)). Во контекст на исплата на старосна пензија, осудените затвореници не се сметаат дека се во иста или релевантно слична положба на притворените ([*P.C. v. Ireland, no. 26922/19, § 87-92, 1 September 2022*](#)).

Доживотни затворски казни и член 3 од ЕКЧП¹³:

¹² Види: Затвореници и дискриминација. Линк: <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/prisoners-and-discrimination>.

¹³ Види: Правата на осудените лица. Линк: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_prisoners_rights_eng.

[Vinter and Others v. the United Kingdom \[GC\], nos. 66069/09 and 2 others, § 123-131, ECHR 2013 \(extracts\)](#): Судот утврдил повреда на член 3 бидејќи државата не нудела законска јасност во однос на можноста за ослободување на затворениците што отслужуваат доживотна казна. Непостоењето механизам за ревизија и неизвесноста околу можноста за ослободување претставува повреда на член 3, но тоа не подразбира дека апликантите треба веднаш да бидат ослободени. По направените законски измени во 2017, Судот носи спротивна одлука во [Hutchinson v. the United Kingdom \[GC\], no. 57592/08, §46-73, 17 January 2017](#), бидејќи сега, во Обединетото Кралство, се направени промени во домашното право во согласност со Конвенцијата;

[Öcalan v. Turkey \(no. 2\), nos. 24069/03 and 3 others, §§ 199-207, 18 March 2014](#): Судот утврди повреда на член 3 бидејќи доживотната казна затвор без можност за условно ослободување претставува нечовечко постапување. Отсуството на механизам за правна заштита ја прави доживотната казната конечна (irreductable) спротивно на член 3;

[László Magyar v. Hungary, no. 73593/10, § 54-59, 20 May 2014](#): Судот одлучи дека унгарскиот закон не дозволува доживотните затвореници да ги знаат условите под кои би можело да се разгледаат за ослободување, што доведува до повреда на член 3;

[T.P. and A.T. v. Hungary, nos. 37871/14 and 73986/14, §§ 39-50, 4 October 2016](#): Судот утврди дека чекањето четириесет години за прво преиспитување на доживотната казна е премногу долго, со што се повредува член 3.

Странски државјани, мигранти и припадници на малцинства

Важноста да се осигури дека странските државјани и малцинствата се информирани на јазик што го разбираат, им се обезбедува контакт со членовите на семејството и се заштитени од насилство или дискриминација додека се во притвор.

[Suso Musa v. Malta, 2013, § 117](#): Странските државјани мора да бидат информирани за основните правни и фактички причини за нивното лишување од слобода на јазик што го разбираат, а властите мора да постапуваат внимателно кога има индикации дека лицето не го разбира јазикот, дури и ако тоа не е неговиот мајчин јазик.

[Ladent v. Poland, 2008, §§ 64-65 Shamayev and Others v. Georgia and Russia, 2005, § 425](#): Кога се користат преводи за да ги информираат лицата за причините за нивното лишување од слобода, тие мора да осигурат дека барањата за превод се прецизни.

[A.H. and J.K. v. Cyprus, 2015, § 224](#): Властите можат да обезбедат потребни информации преку преведувач, со што ќе осигурат дека лицето целосно ги разбира причините за својот притвор.

[Labaca Larrea and Others v. France \(dec.\), 2017, § 44](#): Власите мора да обезбедат услови и начини за непречено одржување на контактите на странските државјани со своите семејства преку телефонски разговори или повремни посети.

[*Nusret Kaya and Others v. Turkey*, 2014, §§ 60-61](#): Според член 8, властите може да бидат обврзани да дозволат затворениците да контактираат и зборуваат со членовите на своите семејства на својот мајчин јазик.

[*Rodić and Others v. Bosnia and Herzegovina*, 2008, §§ 69-73](#): Властите сториле повреда на член 3 бидејќи не успеале да ги заштитат апликантите од меѓуетничко насилство и прогон од други затвореници.

Посебно треба да се издвојат случаите на лишување од слобода на малолетните деца странци што се присутни и во РСМ. Во овие случаи практика на Судот е дека таквиот притвор, без разлика дали се однесува на малолетници придружувани или без придружба, покренува одредени прашања според член 3 од Конвенцијата бидејќи децата, придружувани или непридружувани, се исклучително ранливи и имаат специфични потреби ([*Abdullahi Elmi and Aweys Abubakar v. Malta*, nos. 25794/13 and 28151/13, § 103, 22 November 2016](#)). Навистина, екстремната ранливост на детето е одлучувачки фактор и има предност пред размислувањата во врска со правниот статус на малолетникот имигрант. [Конвенцијата за правата на детето од 1989 година](#) ги охрабрува државите да преземат соодветни мерки за да обезбедат децата што бараат статус на бегалец, без разлика дали се придружени или не се придружени, да добијат соодветна заштита и хуманитарна помош ([*Popov v. France*, nos. 39472/07 and 39474/07, § 91, 19 January 2012](#)).

Во [*G.B. and Others v. Turkey*, no. 4633/15, §§ 101-117 u 151, 17 October 2019](#), во врска со притворот на мајка имигрант и нејзините три деца, Судот утврди повреда на член 3, поради несоодветни објекти за сместување деца со оглед на нивната екстремна ранливост, што е во спротивност со широко признатите меѓународни принципи за заштита на децата. Во врска со ова, Судот исто така нагласи дека присуството во центарот за притвор на дете што го/ги придружува родителот/е ќе биде во согласност со член 5 став 1 (г) само кога националните власти можат да утврдат дека таквата мерка била донесена бидејќи ниту една друга мерка што вклучува помало ограничување на нивната слобода не можело да се спроведе.

Заклучок

Анализата на улогата на Народниот правобранител во заштитата од нечовечки и понижувачки услови и третман во затворскиот систем укажува дека член 3 од Европската конвенција за човекови права претставува не само негативна забрана за државата, туку и основа за развој на комплексен систем на позитивни обврски. Судската практика на Европскиот суд за човекови права јасно потврдува дека државите се должни активно да спречуваат ситуации што можат да доведат до нечовечко или понижувачко постапување, особено кога станува збор за лица лишени од слобода, кои по својата положба се наоѓаат во состојба на зголемена ранливост и зависност од државните органи.

Во тој контекст, Народниот правобранител, особено во својата улога на Национален превентивен механизам, претставува клучен инструмент за рана детекција, превенција и институционален притисок во насока на унапредување на условите во казнено-поправните и воспитно-поправните установи. Неговото постапување не е ограничено на реакција по настаната повреда, туку има суштинска превентивна димензија, усогласена со стандардите развиени во практиката на Судот, според кои ефективната заштита од повреди на член 3 мора да биде системска, континуирана и ориентирана кон ризик.

Случаите на Европскиот суд за човекови права анализирани во трудот јасно покажуваат дека структурните проблеми, како што се пренатрупаноста, недоволните материјални услови, неадекватниот надзор, продолжениот притвор или отсуството на ефективни правни лекови, не можат да се оправдаат со ограничени ресурси или организациски тешкотии. Напротив, тие претставуваат индикатор за недоволно развиени превентивни механизми и за отсуство на навремена институционална реакција.

Оттука, улогата на Народниот правобранител не треба да се согледува како споредна или помошна, туку како суштински дел од системот на заштита на човековото достоинство во услови на лишување од слобода. Зајакнувањето на неговите капацитети, унапредувањето на следењето на препораките и нивното реално имплементирање од страна на надлежните органи претставуваат предуслов за усогласување на националниот пенитенцијарен систем со европските стандарди. Само преку ваков превентивен и институционално одговорен пристап може да се обезбеди ефективна заштита од повреди на член 3 од Конвенцијата и да се афирмира принципот на хуман третман како темелна вредност на демократското општество.

Консултирана и цитирана литература:

Ананиев, Ј., Арифџи, Б., Габер-Дамјановска, Н., Лазарова-Трајковска, М., Попоска, Ж., Чубриќ, С. (2018). Човекови права, ОБСЕ. Линк: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/0/385947.pdf>.

Димитриева, Ј. (2016). Значајни пресуди на ЕСЧП со коментар: Говор на омраза и кривични дела од омраза, ОБСЕ. Линк: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/f/337176.pdf>.

Едел, Ф., (2021). Траењето на граѓанските и кривичните постапки во судската практика на европскиот суд за човекови права, Фондација Отворено општество – Македонија. Линк: https://fosm.mk/wp-content/uploads/2021/12/mk_length-civil-criminal-proceedings-case-law-echr_10.pdf.

Маричиќ, Б., Стојковски, А., Близнаковска Д., Конески, Х., Сигнес де Меса, Х.И. (2014). Системите за заштита на човековите права од Европа и нивната ефикасна применливост во Македонија, Македонски центар за европско образование, Пропоинт. Линк: <http://www.merc.org.mk/Files/Write/Documents/01102/mk/Studija-temelni-prava.pdf>.

Мујоска Т., Е., Лажетик, Г., (2019). Коментар на постоечкото национално законодавство што го уредува прашањето за извршување на санкциите во однос на усогласеноста со Правилата на ОН за постапување со затвореничките и алтернативни мерки за жените сторители на кривични дела - “Правилата од Бангкок”. Народен правобранител. Линк: <https://msp.mk/wp-content/uploads/2022/03/Bangkok-Rules.pdf>.

Ристик, Ј., (2018). Структура и функционирање на Европскиот суд за човекови права : (со посебен осврт на критериумите за допуштеноост), Фондација Фридрих Еберт, Канцеларија во Македонија. Линк: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/skopje/15105.pdf>.

Телбис, А., Павловски, Д., (2018) Право на правично судење, Прирачник за обука за членот 6 од Европската Конвенција за Човекови Права за македонските судии и обвинители, Совет на Европа. Линк: <https://rm.coe.int/fair-trial-rights-training-manual-on-article-6-of-the-echr/16808b0425>

Filatova, M. (2021). Reasonable Time of Proceedings: Compilation of Case-Law of The European Court of Human Rights. Council of Europe. Luettavissa: <https://rm.coe.int/echr-reasonable-time-of-proceedings-Compilation-of-case-law-of-the-eur/native/1680a20c21>, Luettu, 13, 2023.

Londono, P. (2005). *Women, human rights and criminal justice* (Doctoral dissertation, University of Oxford). Link: https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:a732023d-2de0-40cd-b132-9caa0df73135/download_file?file_format=pdf&safe_filename=N14295157.pdf&type_of_work=Thesis.

O’Leary, S. (2020). Conditions of detention in the case-law of the ECHR: Minimum conditions, Pilot judgments and Effective remedies. Link: <https://rm.coe.int/opening-session-siofra-o-leary-coe-ecthr-cjeu-conditions-of-detention-/1680942d69>

Paprzycki L. (2017). Protection of women in prison under the European Convention on Human Rights. In: van Kempen PH, Krabbe M, eds. *Women in Prison: The Bangkok Rules and Beyond*. International Penal and Penitentiary Foundation. Intersentia. Link: <https://www.cambridge.org/core/>.

Roagna, I. (2018). The right to trial within reasonable time under Article 6 ECHR-A practical handbook. Council of Europe, Strasbourg. Link: <https://rm.coe.int/the-right-to-trial-within-reasonable-time-eng/16808e712c>

ECHR – KS

Compilation of case law of the European Court of Human Rights on gender equality issues. Document prepared by the Gender Equality Division, DG II, Strasbourg, 1 August 2019, Link: <https://rm.coe.int/compilation-echr-case-law-1-august-2019/168096d977>

Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights Protection of property. Link: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_1_protocol_1_eng

Guide on Article 2 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights. Link: http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_ENG.pdf

Older people and the European Convention on Human Rights, Link: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/FS_Elderly_ENG.

Guide on Article 2 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights Right to education. Link: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_2_protocol_1_eng.

Guide on Article 3 of the Convention – Prohibition of torture. Link: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_3_eng

Guide on the case-law of the Convention – Social rights. Link: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_social_rights_eng.

Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights Prisoners' rights. Link: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_prisoners_rights_eng

Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights Immigration. Link: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_immigration_eng.

Hate speech, November 2023. Link: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/FS_Hate_speech_ENG

Key Theme – Article 14 Prisoners and discrimination. Link: <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/prisoners-and-discrimination>

Key Theme – Article 8 Nationality. Link: <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/nationality>.

Key Theme – Prisoners' rights Health care in prison. Link: <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/health-care-in-prison>.

Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Resolution 2266 (2019) Protecting human rights during transfers of prisoners. Link: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-en.asp?FileID=26464&lang=en>

Prisoners' Rights Health care in prison. Link: <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/health-care-in-prison>

Recommendation No. (89) 12 on education in prison. Link: https://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resource-attachments/Conseil_Europe_Recommandation_Education_en_Prison_12_89_FR.pdf

Recommendation Rec(2006) 2 on the European Prison Rules. Link: <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>

Интернет-извори:

Европска социјална повелба (ревидирана). Линк: <https://www.mtsp.gov.mk/evropska-socijalna-povelba.nspix>

Конвенција за правата на детето од 1989 година. Link: <https://www.coe.int/mk/web/compass/convention-on-the-rights-of-the-child>

Конвенцијата за правата на лицата со попреченост, Линк: <https://www.nsiom.org.mk/konvencija>.

Пресуди во врска со дискриминација од судската пракса на Европскиот суд за човекови права и Судот на правдата на Европска унија. Линк: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/c/197491.pdf>.

Efficiency of justice: providing final judgements within a reasonable time. Link: <https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/comparative-analysis-of-selected-case-law-achpr-iachr-echr-hrc/the-rights-to-due-process/efficiency-of-justice-providing-final-judgements-within-a-reasonable-time>

European Commission against Racism and Intolerance (ECRI). Линк: <https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance>.
https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Bangkok_Rules_ENG_22032015.pdf

Lack of Adequate Health Care for Prisoners may Amount to Cruel, Inhuman or Degrading Treatment. Link: <https://www.hrlc.org.au/human-rights-case-summaries/holomiov-v-moldova-2006-echr-3064905-7-november-2006>.

Prolonged detention violates the right to security and freedom. Link: <https://www.echrcaselaw.com/en/echr-decisions/by-article/article-5/prolonged-detention-violates-the-right-to-security-and-freedom/>

S.P. and Others v. Russia: informal prison hierarchy undermines detainees' dignity in breach of Article 3 of the ECHR. Link: <https://www.prisonlitigation.org/articles/informal-prison-hierarchy/>

The Case Law of the European Court of Human Rights - Local and Regional Authorities. Link: <https://www.coe.int/en/web/congress/echr-case-law>

Prof. Dr. Nikola Tupancheski¹⁴

Assoc. Prof. Dr. Elena Mujoska Trpevska¹⁵

THE ROLE OF THE OMBUDSMAN IN THE PROTECTION AGAINST INHUMAN CONDITIONS AND TREATMENT IN THE PRISON SYSTEM

Abstract

The paper analyses the role of the Ombudsman in protecting individuals from inhuman and degrading conditions and treatment within the prison and correctional system of the Republic of North Macedonia, through the prism of Article 3 of the European Convention on Human Rights. Particular attention is paid to the positive and negative obligations of the State, preventive and control mechanisms, and the case-law of the European Court of Human Rights concerning conditions of deprivation of liberty. The paper examines the competences of the Ombudsman both as a National Preventive Mechanism and as a mechanism of civil oversight, with a focus on complaints submitted by different categories of persons deprived of liberty, including juveniles, women, persons with disabilities, elderly persons and other vulnerable groups. Through an analysis of relevant case-law and the national legislative framework, the paper highlights key challenges in ensuring humane treatment in penitentiary institutions and underscores the importance of a preventive approach in safeguarding human dignity.

Keywords: Ombudsman; inhuman and degrading treatment; prison conditions; National Preventive Mechanism; European Court of Human Rights; vulnerable groups

¹⁴ Full Professor, Faculty of Law “Iustinianus Primus”, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje. e-mail: tupanceski@yahoo.com.

¹⁵ Senior Research Associate, Center for Strategic Research, Macedonian Academy of Sciences and Arts, Skopje and Associate Professor, Faculty of Law, Goce Delčev University, Štip. e-mail: emujoska@manu.edu.mk